

Гришко О. П.,
аспірант кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

САКРАЛЬНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА РИСА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОМЕНТАЛЬНОСТІ В МОВІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація. У статті розглядається сакральність як визначальна риса етнічної ментальності українців і подається дослідження її вияву в мові національного художнього дискурсу через призму поетичних творів Максима Рильського.

Ключові слова: сакральність, релігійність, етноментальність, лексема, теонім, біблеїзм.

Постановка проблеми. З давніх-давен людина усвідомлює священне, бо воно виявляється, виказує себе як щось зовсім відмінне від буденного. Сутність сакрального полягає в тому, що воно охоплює все те, що перевищує людські можливості, а відтак породжує бажання поклонятися йому чи остерегатися його. На переконання культуролога С. Хрипка, синтез гнучкості й міцності релігії та духовності є відбитком моральної зрілості нації, що поступово й проектує феномен менталітету, тому проблема етноментальності та її сакрально-релігійних ознак бачиться однією зі стрижневих в українській науковій думці. Цей факт і недостатнє вивчення цих явищ із лінгвістичного погляду зумовлює актуальність дослідження.

До питання сакральності й сакральних, тобто священних, речей і дій для українців, зверталися різні дослідники: І. Нечуй-Левицький, В. Личковах, В. Шинкарук, М. Костомаров, С. Хрипка, Ю. Шерех.

Ми маємо на меті дослідити вияв української національної сакральності в художній мові поезії М. Рильського. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виокремлення сакральності як визначальної риси української етноментальності, дослідження її вияву в мові художніх творів, зокрема в поетичній мові М. Рильського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтовна праця І. Нечуй-Левицького «Світогляд українського народу», присвячена сакральності, торкається давніх вірувань жителів території нинішньої української держави та впливу цих вірувань на формування окремої особистості й народності загалом. Дослідник української сакральності В. Личковах уважає, що український «світ» навіть етимологічно пов'язується зі «світлом», «святом», «святістю», тому набирає сакральних вимірів і стає об'єктом шанування в усіх своїх вітально-екзистенційних вимірах: Природа, Край, Хутір, Хата, Хліб, Земля. За його спостереженнями ці архетипи часто пов'язуються із символічними образами Жінки, Матері, Дому, Саду («дивосаду»). «Відтак український Sacrum – це духовно освячені цінності віри й життя, метарелігійні святості українського буття. Знову ж таки, вихід на дослідження сенсожиттєвих духовних святинь – Віри, Надії та Любові – належить В. Шинкаруку, який впровадив ці традиційні релігійні поняття в сучасний філософський обіг в Україні, в структуру вітчизняного філософсько-світоглядного знання», – підкреслює науковець [1, с. 15].

Жоден автор не оминає теми звернення людини до Бога, молитви, віри в підтримку Всевишнього, що підтверджує релігійність українського народу. Етнонаціональна специфіка релігійності українців чітко визначається М. Костомаровим у працях «Дві руські народності» й «Закон Божий». Зокрема, він зазначає так: «В українців міцне почуття божої всеприсутності, душевна скруха, внутрішня розмова з Богом, тайне думання про божу волю над собою» [2, с. 45]. До Бога звертаються майже всі герої творів Т. Шевченка: «Така її доля.. **О божє мій милий? За що ти караєси її сироту?**» («Причинна»), «**Ти не пізнав мене, Йване? Серце, подивися. Їй же богу, я Катруся! Божє милий! Іване!**» («Катерина»), «**Хто догляне, розпитає, на старість pomoже? Мамо моя, доле моя! Божє милий, божє!**» («Тополя»), «**От де, люде, наша слава, слава України! Без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як господа слово**» («До Основ'яненка»), «**О божє, мій божє! Волею своєю розбий моє тіло і душу розбий**» («Мар'яна-черниця»), «**О милий божє України! Не дай пропасти на чужині, в неволі вольним козакам!**» («Гамалія»), «**Божє милий, чому ти не хочеш укоротити свої темні, тяжкі мені ночі!**» («Дівичії ночі»), «**Так і треба! Бо немає Господа на небі!**», «**Прощай же ти, моя нене, удово небого, годуй діток; жива правда у господа бога!**» («Сон»), «**А я тихо богу помолюся, щоб усі слав'яне стали добрими братами...**» («Єретик»), «**Господь бог лихих карає – душа моя знає**», «**Божє, спаси, суди мене ти по своїй волі. Молюсь, господи, вниши їм уст мох глаголи, бо на душу мою встали сильнії чужії, не зрять бога над собою, не знають, що діють**» («Псалми Давидові») [3, с. 4, 36–37, 60, 62, 155, 199, 234, 237–238, 262, 341–345].

Як зазначає дослідник Ю. Шерех, лексеми *Україна* й *український* Т. Шевченко у своєму «Кобзарі» вживає 269 разів, а біблеїзми *Бог*, *Божий*, *Господь*, *Исус*, *Христос* – 1 281 раз. Це свідчить якраз про те, що протягом багатьох століть релігійна ознака важила значно більше, ніж етнічна чи територіальна. І це характерно не лише для українського люду, а й для європейця чи росіянина [4, с. 169].

Можна сміливо говорити, що фундаментальною працею фундаментальної сакральності, енциклопедією язичництва, що становило основу, на якій формувалася українська ментальність і яка навіть зараз, через століття, дає про себе знати, є «Лісова пісня» Лесі Українки. За підрахунками дослідників, у тексті «Лісової пісні» можна зустріти імена більше ніж 30 міфічних постатей. Леся Українка внесла ці імена в розмову дійових осіб. Наприклад, Дядько Лев згадав *Бога*, *Сонце*, *Місяць*, *Зорі*, *Урая*, *Зірницю*, *Оха-Чудотвора*, *Трьомсина*, *Царівну Хвилю*, *Білого Палянина*, *Цур-Пека*; Лукаш – *Мавок* і *Упиріцю*; Перелесник – *Змію-Царицю*, *Літавиць* – *Гірських Русалок*. Уособлено згадуються також дерева й кущі: *Вербіця-вдовіця*, *Береза-сестриця*, *Дуби*, *Клен-князь*, *Явір*, *Ясень*, *Калина*, *дика Рожа*, *Осика*, *Глід*.

Говорячи про сакральність і символізм творів Лесі Українки, процитуємо М. Зерова, який уважав, що «...виходячи з музичних здібностей Лесі Українки, вони в першу чергу були звуковими та часто базувалися на сновидіннях, наприклад, оповідання «Розмова» Лесі Українці «цілком приснилася» [5]. На думку вченого, кожне явище відкривалося письменниці «разом і як видіння, і як звук. І навпаки – скоріше звук викликав образи, мелодія відтворювала в пам'яті картину» [5].

Звернення до Бога та людей, нагадування про страх Божий зустрічаємо в перших рядках «Марусі Чурай» авторства Л. Костенко: «Пане полковнику і пане войте! / Ускаржаюся **Богу** і вам / на Марусю, / що вона, забувши **страх божий**, / отруїла сина мого Григорія». І далі за текстом уже слідує передікання покарання: «Вона ж співала, наче голосила, / на себе **кари божої просила**» [6, с. 34].

Утім століття двовір'я, час, що настав після того, як Володимир охрестив Русь і знищив язичницьких богів, але не зміг їх стерти з народної пам'яті, дали про себе знати. І разом із багаторазовими згадками про Бога, читаємо й таке: «*І що ми вже Грицькові не робили, - / вишпитували, терли, ізсизали, / свячене зілля клали під потилицю, / водою мили і переливали / хоробу на бобренківського пса, / не допомгло*» [6, с. 34]; «*Ну, ті сказали, що **Маруся – відьма**, / що у Полтаві гіршої нема, / що всі це знають, і по ній це видно, / і що вона ж співала і сама: / «Котра дівчина чорні брови має, / то тая дівчина усі **чари знає**». / І то ж вона наврочила, нівроку»* [6, с. 34]. Маруся водночас постає перед нами грішницею, відьмою та невинною дівчиною, котру зрадили. Ця двоїстість, яку часто поєднували в собі українські жінки, є теж однією з рис української етноментальності.

Розглядаючи особливості творчості М. Рильського, науковці зауважують, що художній дискурс поета підтвердив явище «вращения» знаків античної й біблійної культур у мовну картину світу українців. Доказом цього є активне використання митцем біблеїзмів (Бог, Божий, Марія, храм, Диявол), теонімів (зокрема імен античних богів: Афродіта, Ерот, Посейдон, Тритон, Аполлон, Діоніс). Наприклад, у поезії «Я чистий образ Беатриче...» автор звертається до мотиву вічної боротьби добра зі злом, дуалістичності життя, людської душі, у якій протиставляється божественне начало й диявольська спокуса. Сакрального значення в ній набуває числівник *три*, який є уособленням Святої трійці: Отця, Сина і Святого Духа. Окрім лексем *Бог* і *Диявол*, зустрічаємо біблійний топонім *Содом* – місто, що було знищене Всевишнім за гріхи його мешканців:

*Од Бога я відрікся **тричі**, –
І **тричі** півень проспівав.
Куди веде моя дорога?
Кому це листя шелестить?
Як небо полюбить без **Бога**?
Як без **диявола** прожить?
Содом шумить, і я в **Содомі**
І голоси напівзнаючі
Кричать забуте щось мені.
В святій, задимленій блакиті
Лице **божественне** тремтить... [7, с. 243].*

Біблеїзми зустрічаємо і в інших творах поета («Раба кохання, ти його й не знала...»), «Меди та похощі живиці...», «Вже закипає в чайнику вода»):

*Ходи за мною в мій дитячий **храм!**
Я розкажу тобі про небо й **Бога**,
І може навіть я повірю й сам [7, с. 249];
Цвіте прозорий вертоград*

*Край непорочної світлиці,
Де **Божий сад Марії** сниться
І кедрів **патріарший ряд** [7, с. 309];
Як тепло приторк **Божої руки**
Втішає душу, ще недавно хору! [7, с. 311].*

Серед домінуючих сакральних лексем поезії митця можна виділити й такі, як *серце* і *душа* («До музи», «Сьогодні був у мене сатана» тощо):

*І **серце** подив обгорта,
Немов у нічку **Великодну**
У храмі скорбного **Христа** [7, с. 312];
Сьогодні був у мене **сатана**.
Моя **душа** для його **непотрібна**;
Занадто супокійна і ясна,
До місяця осіннього подібна [7, с. 252].*

Сакрального значення з давніх-давен українці надавали ночі, темряві, сну. Ніч – це символ як добра, так і зла. Уночі все спочиває, але водночас панує темрява, що є символом страху: світ, занурений у п'ятьму, повний небезпек, тому й лякає людську свідомість. Та в народній уяві образ-символ ночі уособлює не тільки спочинок, страх, небезпеку, а й кохання, стосунки між дівчиною та хлопцем, тому має яскраво виражене утаємничене, інтимне семантичне забарвлення. Сон же – це символ відпочинку, тимчасового забуття, зв'язку з потойбіччям. Усі ці слова-символи наскрізь пронизують поезію М. Рильського:

*Недвижні тіні. Сірі стіни.
Непевно свічка миготить.
Безсонна **ніч** поволі плине
І мовчить [7, с. 237];
або:
І скаже: він жив і горів, –
А що ж зосталось по йому?
Чи він не зогнив, як усі?
Чи **ночі** розвіяв **п'ятьму**? [7, с. 231].*

Нерозривно поєднані попередньо згадані сакральні лексеми та слова-символи у вірші «Не спалося квітам у тумані ночі»:

*Не **спалось** квітам у тумані **ночі**,
В повітрі вогкім чулася гроза,
І застлала зір далеких очі
Передчуття тривожного сльоза.
Не спав і я, і образи носились
В моїй **душі** – уривки мрій та **снів**...
О, чом вони одразу не розбились?
Чом **божій** грім в ту **ніч** їх не спалив? [7, с. 248].*

Символічного значення набувають у поетичному дискурсі М. Рильського античні теоніми, які поет активно використовує у своїх творах («Веранда, виноград, гудіння бджіл...»), «До музи», «Грім одгримів...» тощо), наприклад:

*Щороку з білих пін виходить **Афродіта**
І плещуть навкруги з **еротами** тритони... [7, с. 305];
Дивлюсь на білу, на високу,
Що **Аполон** благословив,
І всі земні діла й пороки
На тому березі лишив [7, с. 312];
І по землі **небожителі** ходять **блаженні**:
Флейти торкається **Пан**, чащу підняв **Діоніс** [7, с. 316].*

Висновки. Отже, ми виокремили сакральність як визначальну рису української етноментальності. Вона яскраво виражена в художній мові творів Т. Шевченка, Л. Українки, М. Рильського, Л. Костенко. У поезіях М. Рильського відбувається явище «вращения» знаків античної й біблійної культур

у мовну картину світу українців за рахунок активного використання біблеїзмів, античних теонімів, сакральних слів-символів, характерних для народної уяви українців.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні та порівнянні засобів мовної маніфестації сакральності в поетичних і прозових творах інших представників українського національного художнього дискурсу.

Література:

1. Личкова В. Український sacrum: світовідношення як свято відношення / В. Личкова // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення : зб. наук. статей. – Чернігів : ЦНТЕІ, 2006. – С. 13–20.
2. Костомаров М. Дві руські народності / М. Костомаров ; ред. Л. Івшина. – 2-е вид. – К. : Газета «День», ПрАТ «Українська прес-група», 2013. – 72 с.
3. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко ; ред. кол. М.К. Гудзий, Д.С. Зубков, Е.П. Кирилюк та ін. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. – Т. 1. – 1963. – 479 с.
4. Шерех Ю. Микола Ге і Тарас Шевченко: Мистець у відмінному контексті // Ю. Шерех – Третя сторожа. – К. : Дніпро, 1993. – 269 с.
5. Смольницька О. Філософська інтерпретація мовних знаків на матеріалі літературознавчих досліджень у Київському університеті кінця ХІХ – початку ХХ століття / О. Смольницька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2743>.
6. Богород А. Міфологічний світ «Лісової пісні» / А. Богород // Сварог. – 1998. – № 9. – С. 29–34.
7. Тичина П.Г. Рильський М.Т. Вибране / за ред. Є.В. Мезенцева. – Х. : Фоліо, 2011. – 538 с.

Гришко О. П. Сакральность как определяющая черта украинской этноментальности в языке поэтических произведений Максима Рыльского

Аннотация. В статье рассматривается сакральность как определяющая черта этнической ментальности украинцев и подается исследование ее проявления в языке национального художественного дискурса через призму поэтических произведений Максима Рыльского.

Ключевые слова: сакральность, религиозность, этноментальность, лексема, теоним, библеизм.

Hrishko O. The sacredness as the defining feature of the Ukrainian ethnomentality in language of poetry by Maxim Rilsky

Summary. Served the study of the sacredness as the defining feature of ethnic Ukrainian mentality and its expression in the language of national literary discourse through the prism of poetry by Maxim Rilsky.

Key words: sacred, religiosity, ethnomentality, lexeme, theonym, Biblical word.